

J. Oskar Andersen, folkekirken og de folkekirkelige retninger

Af Kurt E. Larsen

J. Oskar Andersen er kendt som kirkehistoriker, politiker og kirkepolitiker, men i denne artikel er det hans forhold til folkekirkens interne retninger, der undersøges. Grundtvigianismen stod ham kirkepolitisk og teologisk fjernt. Heller ikke Kirkeligt Centrum kunne han tilslutte sig, da denne retnings ledere ikke var enige om at engagere sig i hans hjertesag: kampen for en mere fri folkekirke. Det støttede Indre Mission til gengæld i stigende grad, og da denne retning ligesom Andersen slog på den personlige tros vigtighed, stod Andersen den teologisk nært. Indre Mission havde så et landligt og pietistisk præg, der lå Andersen fjernt, og han søgte at introducere en Fjerde Retning, der kan have været hans eget ideal. Levende kirkelig aktivitet var hans ideal, og det måtte gerne ske på bred kirkelig og økumenisk basis, for en snæver luthersk ortodoksi lagde han ret klart afstand til.

Johannes Oskar Andersen havde sin livsgerning ved Københavns universitet, som student, som mangeårig professor og i perioder som fakultetets dekan og universitetets rektor. Ved siden af dette var han meget aktiv i dansk politik med sæde i Folketinget (1918-1939) og dertilhørende udvalgsarbejder, såsom medlemskab af den store skolekommission. Han fandt også tid til et engagement i folkekirken. Han var bestyrelsesmedlem af en række kirkelige foreninger og fra 1919-1938 menighedsrådsmedlem i Solbjerg kirke.¹ Dertil kom hans sæde i store kirkelige udvalg. Han sad i »det i Henhold til Lov af 10. September 1920 nedsatte Udvalg for kirkelige Anliggender«, der blev oprettet efter Genforeningen, og som stod bag de mange kirkelige love af 1922. I dette udvalg var der ikke færre end 107 dagsmøder i løbet af 1921, foruden møderne i underudvalgene.² Det næste store kirkepolitiske udvalg sad

1 P. Nedergaard: *Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie*, bind I, København 1951, s. 35f.

2 *Beretning fra det i Henhold til Lov af 10. September 1920 nedsatte Udvalg for kirkelige Anliggender*, København 1922, Indledning.

han i fra 1928-1940. Hans arbejdsopgaver var ganske overvældende, så det var imponerende, at han alligevel fik skrevet så mange videnskabelige kirkehistoriske værker, som han faktisk gjorde. Det var ikke så sært, at det trak ud med at få arbejderne afsluttet og udgivet. Det store *Kirke-Leksikon for Norden*, som han var medredaktør på, og hvortil han selv leverede talrige små og store artikler, blev da også forsinket, så bind tre kom i 1911 og bind fire først i 1929.³ På den baggrund er det imponerende, at han fik tid til sit kirkelige engagement, både lokalt og nationalt. Arbejdet for at gøre den danske folkekirke til en selvstyrende, fri folkekirke er noget af det, han er blevet husket for, mens det ikke hidtil er blevet beskrevet i litteraturen, hvordan han placerede sig i det folkekirkelige landskab. Det er det, der skal skitseres i denne artikel, der kun bygger på trykt materiale fra perioden.

Grundtvigianismen

Den danske folkekirke var i perioden 1900-1940 stærkt retningsopdelt. Tre store kirkelige retninger fremstod i årene op til det første menighedsrådsvalg, og de prægede i høj grad menighedsrådene – og fra 1922 prægede de tre kirkelige retninger også bispevalgene, endda i endnu højere grad. Hvordan stillede Oskar Andersen sig til retningerne?

Var der noget, Oskar Andersen ikke var, så var det grundtvigsk. Med sin rod i det højere borgerskab på Frederiksberg var der også lang afstand til den grundtvigske bevægelse, der havde sin stærke basis i det folkelige Danmark, i bondemiljøet. Københavns kirkeliv var dengang meget lidt præget af Grundtvig og det grundtvigske. Som universitetsmand lå det heller ikke i kortene at blive grundtvigsk. Ganske vist havde man på Det Teologiske Fakultet haft et grundtvigsk islæt i og med Fredrik Nielsen, som var professor i kirkehistorie, indtil han blev biskop i Aalborg. Siden fik man en grundtvigsk påvirkning gennem professor J.P. Bang. Men hovedstrømmen på fakultetet var og blev ikke-grundtvigsk. Nogle gange nærmest anti-grundtvigsk.⁴

Oskar Andersen stod da også for en anden måde at drive kirkehistorie på end Grundtvig, idet det ikke var de store historiefilosofiske syner, men realismen, de historiske fakta, der prægede Andersens kirkehistoriske metode. N.F.S. Grundtvig selv var han også kritisk over for, f.eks. i synet på Bibelen og i synet på Ydre Mission.⁵

3 *Kirke-Leksikon for Norden*, I-IV, udgivet af Fredrik Nielsen og J. Oskar Andersen, København 1900-1929, bind IV, forord.

4 L. Grane (red.): *Københavns universitet 1479-1979*, Bind V, København 1980, s. 459.

5 *Kristeligt Dagblad* 18/2 1949.

Da Oskar Andersen begyndte at træde offentligt frem som forsvarer for en folkekirke, der var bevaret på sin evangelisk-lutherske grund, med fortsat krav om aflæggelse af præsteløfte,⁶ og som forsvarer for en folkeskole, der gav børn indføring i evangelisk-luthersk kristendom,⁷ kom han i kirkepolitisk modsætning til de grundtvigske. Han var en vigtig aktør imod Arboe-Rasmussen i den store sag om den liberale teologis hjemstedsret i folkekirken⁸ og var utilfreds med, at man i 1916 fik en kirkeminister, Thorvald Poulsen, der stod for en grundtvigsk rummelighedspolitik.⁹ Andersen ville have haft Arboe-Rasmussen afskediget, og da dette ikke lykkedes, besluttede han sig for at gå ind i politik.¹⁰ Det var i Folketinget, det kirkepolitiske slag stod, så der måtte han ind og have indflydelse. Fra Politiken lød der protester over, at en mand med hans kirkepolitik skulle få politisk indflydelse.¹¹

Det Radikale Venstre, og store dele af Venstre, stod for en grundtvigsk inspireret kirkepolitik, og derfor fandt Oskar Andersen selv ind i det Konservative Folkeparti og kunne ikke forstå, hvordan en Kirkeligt Centrums-mand som stiftsprovst H. Hoffmeyer kunne anbefale at stemme på Venstre ved valget i 1920.¹² Et særligt kirkeligt eller kristeligt parti advarede han i 1920 imod at oprette¹³ og mente altså, at det Konservative Folkeparti var den rette platform at kæmpe på for kirken, skolen og den kristne samfundsmoral.

Imod grundtvigsk kirkepolitik var det også, at han efterfølgende støttede afskedigelsen af sognepræst Anton Jensen i 1901 i forbindelse med striden om de evige helvedesstraffe.¹⁴ I 1927 udtalte han i rigsdagen sin glæde over, at biskopperne havde taget sig sammen til at fyre en præst,

6 *Kristeligt Dagblad* 5/2 1920 og 26/6 1920.

7 M. Neiiendam: »In memoriam J. Oskar Andersen«, i *Kirkehistoriske Samlinger* 7. række, fjerde binds første hefte, 1960, s. 8. *Kirkeleksikon for Norden* IV, 411 (artikel: Superintendenten). Andersen talte og arbejdede imod udnævnelsen af en radikal fritænker til seminarieførstander i Skaarup, *Kristeligt Dagblad* 18/10 1915. *Kristeligt Dagblad* 6/11 1915. *Kristeligt Dagblad* 22/11 1915. Om Skaarup-sagen, Lindhardt, P.G.: *Morten Pontoppidan II*, Århus 1953, s. 291.

8 Lindhardt 1953, s. 269-273, 288f., 294-296.

9 P. Nedergaard, s. 17. Lindhardt 1953, s. 269, 273, 288f. 294. P.G. Lindhardt: *Fem Aalborg-bisper*, Aalborg 1954, s. 206.

10 *Kristeligt Dagblad* 16/5 1936. *Kristeligt Dagblad* 1/4 1939.

11 *Kristeligt Dagblad* 10/4 1918. *Kristeligt Dagblad* 12/4 1918. *Kristeligt Dagblad* 19/4 1918.

12 *Kristeligt Dagblad* 21/9 1920.

13 *Kristeligt Dagblad* 4/9 1920.

14 *Kirke-Leksikon for Norden*, bind IV, s. 411. Lindhardt 1953, s. 60f.

pastor Kure, af læremæssige grunde,¹⁵ og endnu i 1950'erne mente han ikke, at folkekirken burde kunne rumme en professor P.G. Lindhardt, der burde have trukket sig frivilligt fra folkekirken og lavet en frimenighed.¹⁶

Oskar Andersen havde ikke i udgangspunktet været kendt for konservative holdninger. I 1900 var han med til at lancere *Nyt Teologisk Tidsskrift*, hvor historisk kritik og naturvidenskabelig forskning skulle tages alvorligt.¹⁷ Ude i deres præste- og bispegårde sad de konservative grundtvigianere Otto Møller og Thomas Skat Rørdam og var nervøse: De frygtede, at det nye blad ville fremme liberal vantro.¹⁸ Andersen blev af nogle forbundet med den radikale historiker Erslev, og man var derfor utryg ved, om han var ortodoks nok til en lærestol i teologi.¹⁹ Måske var Oskar Andersens tilknytning til liberale kredse medvirkende til, at han blev vraget i professorkonkurrencen til fordel for Valdemar Ammundsen, der formelt var mindre kvalificeret, men et konservativt håb.²⁰ Andersen var også siden, i årene 1907-1910, med i et konvent af teologer af den liberale linje: Morten Pontoppidan, F.C. Krarup, Edvard Lehmann.²¹ For Andersen var det måske primært ønsket om et højt fagligt niveau, der førte ham sammen med disse. Fra 1910 kom den store kirkepolitiske strid om folkekirkens rummelighed, og da skiltes hans og de liberales veje, og Oskar Andersen blev de liberales kirkepolitiske modstander. Senere skrev han i sin store leksikonartikel om »Supranaturalisme« om et tidligere slægtled af teologer: »N.T.s Kristusbillede viser sig da for stærkt til at fastholde de kunstige Omfortolkninger, og Trangen til en Frelser overvinder Fornufttvivlene«²² – gad vide, om der også lå personlige erfaringer med liberalteologien efter 1900 bag dette? Til gengæld blev V. Ammundsen mere teologisk liberal²³ – sådan kan teologer udvikle sig i uventede retninger.

15 Lindhardt 1954, s. 241.

16 *Kristeligt Dagblad* 15/5 1956. Om sagen, se K.E. Larsen: *Christian Bartholdy. Vækelseskristendom og dansk kirkeliv. Studier i Indre Missions historie ca. 1930-1960*, Fredericia 2014, s. 172 og 357f.

17 Grane, s. 480.

18 E. Nørr (udg.): *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909*, bind IV, Odense 1999, s. 95.

19 Det mente Andersen selv, *Kristeligt Dagblad* 15/5 1951, og P. G. Lindhardt ser ud til at være enig i den tolkning, Lindhardt 1953, s. 183.

20 Lindhardt 1953, s. 183. Se også Grane, s. 457-461. Se artiklen om professorudnævnelsen andetsteds i denne årbog.

21 Lindhardt 1953, s. 181. P.G. Lindhardt (udg.): *Breve fra F. C. Krarup til Lyder Brun*, København 1960, s. 30.

22 *Kirke-Leksikon for Norden* bind IV, s. 418 (artikel: Supranaturalisme)

23 Grane, s. 459.

Kirkeligt Centrum

Kirkeligt Centrum, der var stiftet 1899 for at bevare den luthersk-sognekirkelige linje, havde han både som Frederiksberg-borger og som universitetsteolog i udgangspunktet meget til fælles med. Et sted bruger han begrebet »gammeldags luthersk kirketro«²⁴ som et ideal, og dermed var han jo ret tæt på det, man forbandt med Kirkeligt Centrum. Han var også personligt knyttet til professor Henrik Scharling (1836-1920), der netop stod for den linje.²⁵ Arven fra Martensen, der slog på den kristne etik som det nødvendige grundlag for samfundet, var han meget på linje med. I sin grundige artikel om fredssagen i *Kirkeleksikon for Norden* (bind 2, udgivet 1904) var han forholdsvis positiv. Der var en snært af før-1914-optimismen, men så var han alligevel også realistisk og skrev på typisk martensensk vis, at hvis der skulle blive en kommende fred, hvad han jo håbede på, afhang det af det religiøst-moralske livs kraft.²⁶ Altså: Der må være religion i landet, for at der kan være moral, og jo mere religiøs-moralsk kraft, jo mere kan man håbe på samfundets forbedring – i dette tilfælde i retning af fred. Det grundsyn bar hans politiske virke inden for det Konservative Folkeparti. Den kristne moral var efter hans opfattelse afgørende for landet, og derfor modarbejdede han, at den angiveligt umoralske forfatter Agnes Henningsen fik statens livsvarige ydelse.²⁷ Den ellers noble mand kaldte i folketingsalen i 1929 forfatteren Thit Jensen, der havde et andet syn på samfundsmoral, for et skadedyr i samfundet og ville også have hindret, at hun kom på statens livsvarige ydelse. Lakonisk skrev en avis om episoden: *Formanden paatalte Udtrykket »Skadedyr«*.²⁸

Men noget gjorde, at han alligevel aldrig sluttede sig til Kirkeligt Centrum. Ifølge Carl Trock blev han så skuffet over Kirkeligt Centrums uklare holdning til kirkeforfatning i 1901, at han ikke oftere ville sætte sine ben der.²⁹ Man var ikke i Kirkeligt Centrum enige om at gå ind for en mere fri folkekirke. I den store kirkepolitiske kamp om den liberale teologi fra 1910 var Kirkeligt Centrum som bevægelse heller ikke enig om at tage afstand. Bevægelsen brækkede midt over og gik nærmest i opløsning, så den omkring 1920 måtte begynde forfra og

24 *Kristeligt Dagblad* 21/9 1920.

25 Lindhardt 1953, s. 183.

26 *Kirke-Leksikon for Norden* bind II, s. 112-114.

27 *Kristeligt Dagblad* 8/3 1918.

28 *Kristeligt Dagblad* 21/3 1929.

29 C. Trock: »Oskar Andersen som kirkepolitiker«, i *Præsteforeningens Blad* 1959, s. 749.

aldrig siden fik stor kirkepolitisk betydning.³⁰ Hertil kommer også, at Oskar Andersen ikke har delt Kirkeligt Centrums modstand mod det selvstændige lægmandsarbejde og vækkelsesretningerne i kirken.

I kampen mod liberal teologi og for en fri folkekirke kunne Oskar Andersen lettere finde støtte hos Indre Mission. Han placerede sig da også selv tæt på Indre Mission som kirkelig retning, og i det følgende skal vi se nærmere på baggrunden for den måske lidt overraskende alliance.

Indre Mission

Som kirkelig retning ville Indre Mission bevare folkekirken som bekendelseskirke og bevare en kristen folkeskole, så i kirke- og skolepolitik var Andersen på linje med dem. Endda i stigende grad.³¹ For i det kirkelige Udvalg 1904-1907 havde Indre Missions repræsentanter været delt i synet på en kirkeforfatning – formanden Frederik Zeuthen havde stemt imod.³² I de kirkepolitiske udvalg fra 1920 og igen fra 1928-1940 stemte Indre Missions repræsentanter – ligesom Oskar Andersen – derimod for det, der kunne gøre kirken mere selvstyrende, såsom menighedsrådsvalgte provstiudvalg og menighedsrådsvalgte biskopper.³³ Da han blev medlem af folketinget, var den konservative gruppe noget præget af folk med aktivt engagement i Indre Mission. Som eksempel kan nævnes Vilhelm Fibiger (1868-1937),³⁴ der var landsformand for partiet og senere minister, og som på gården hjemme i Thy var aktivt med i utallige indremissionske aktiviteter. Folk som Vilhelm Fibiger har Oskar Andersen haft et tæt samarbejde med i sin tid som politiker.

I kampen mod Arboe Rasmussen, liberal teologi og grundtvigsk rummelighedspolitik blev Andersen knyttet til Kirkelig Landsforbund i 1913³⁵ – en kirkepolitisk organisation, der fandt opbakning hos nogle i Kirkeligt Centrum og især hos mange i Indre Mission. Og da det kirkelige udvalg af 1920 blev etableret, sluttede han sig til den gruppe, der bestod af Kirkeligt Centrum og Indre Mission.³⁶

30 K.E. Larsen: *Fra Christensen til Krarup. Dansk kirkeliv i det 20. århundrede*, Fredericia 2007, s. 222-224.

31 I *Gads Danske Magasin* 1930, s. 637 nævner han Indre Missions afvisning af at deltage i det politiske liv i 1800-tallet.

32 Larsen 2014, s. 581-586.

33 Beretning 1922, s. 111f., 153, 217.

34 L. Malmgart: »Kirkeminister Vilhelm Fibiger«, i *Kirkehistoriske Samlinger* 1997, s. 199-229.

35 Neiiendam, s. 7.

36 *Kristeligt Dagblad* 19/2 1921.

Det politiske og kirkepolitiske fællesskab var ikke det eneste, der gav ham sympati for Indre Mission. Allerede i år 1901 gav Oskar Andersen netop Indre Mission æren for at have forbedret mange ting i kirkens liv i hovedstaden: »da jeg blev Student for 17 Aar siden, var Kandidaterne optaget af Æstetik og Politik, ikke Kristendom. Siden da er meget naaet, særlig ved Indre Mission ...«. ³⁷ Han interesserede sig ikke så meget for ideerne som for virkeligheden – han talte om ikke at tabe »Sansen for Virkelighedens og for de historiske Kendsgerningers Sprog« ³⁸ – og derfor havde han respekt for Indre Missions praktiske kirkelige og sociale arbejde, og han roste Indre Mission for det store lægmandsarbejde, man havde i gang. ³⁹

Man skulle være realistisk og tage hensyn til den måde, hvorpå dansk kirkeliv faktisk havde udviklet sig, og derfor lagde han megen vægt på lægfolkets store kirkelige arbejde og de frivillige initiativer. Hans desværre ret få, men meget værdifulde årsoversigter over dansk kirkeliv var fulde af fakta og detaljer og præget af hans interesse for lægfolkets arbejde og det praktiske kirkeliv. ⁴⁰ I 1921 skrev han en grundig bog om Bone Falk Rønne, og den virkede som et stærkt forsvar for frivillighedsprincippet og foreningslinjen i dansk kirkeliv. Denne vægtlægning ledte ham i retning af Indre Mission. Det ledte ham også til kirkepolitisk at gå ind for, at lægfolket, det arbejdende lægfolk, skulle inddrages i en kommende kirkeforfatning og være med til at bestemme. ⁴¹ Også på det punkt var han i det kirkepolitiske udvalg (1928-1940) på linje med Indre Mission. ⁴² I 1952 fandt han det derfor heller ikke godt at lade teologer føre det store ord, når det gjaldt indholdet i den kommende salmebog. ⁴³

Da barthianismen fremstod i 1920'erne, var han meget imod den. I sin rus-tale som rektor i 1929 advarede han ikke bare mod brandesianismen, men også mod barthianismen. ⁴⁴ Han slog på, at man kun fik nåden

37 *Kristeligt Dagblad* 20/8 1901. *Kristeligt Dagblad* 13/12 1901.

38 *Teologisk Tidsskrift*, Ny Række, 10. Bind (1908-1909), s. 431, i forbindelse med en lang anmeldelse, der roser den engelske evangelikale bevægelse.

39 *Kristeligt Dagblad* 14/11 1913.

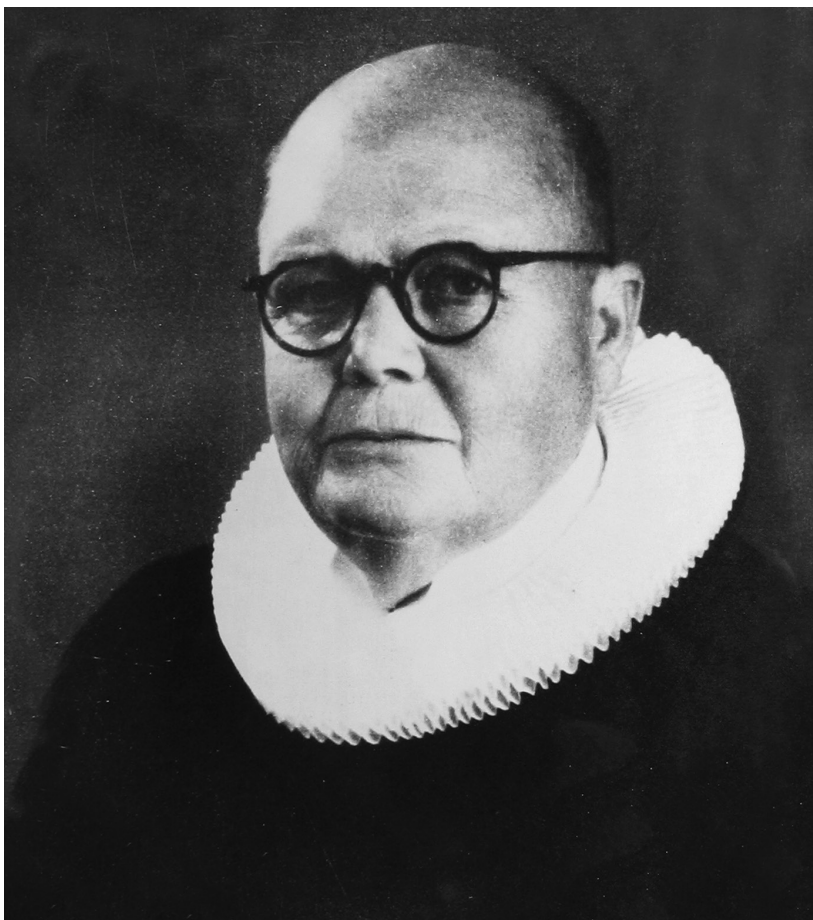
40 Grane, s. 496. Se *Teologisk Tidsskrift*, Ny Række, 1899-1900, 1900-1901, 1902-1903. *Dansk-Islandsk Kirkesag* 1932, s. 1935. Tine Reeh: *Kristendom, historie, demokrati. Hal Koch 1932-1945*, København, 2012, s. 138.

41 *Kristeligt Dagblad* 29/5 1920. *Kristeligt Dagblad* 8/9 1920. *Kristeligt Dagblad* 27/1 1939. Lindhardt 1953, s. 269. *Kirkeligt Forbunds blad Vor Kirke* 1959, nr. 8, s. 4.

42 *Betænkning afgivet af det i henhold til lov af 7. marts 1928 nedsatte udvalg om forholdet mellem staten og folkekirken, I + II (bilag)*, København 1940, s. 168.

43 *Kristeligt Dagblad* 13/11 1952.

44 *Kristeligt Dagblad* 21/11 1929.

Christian Bartholdy, 1889-1976, var formand for Indre Mission i årene 1934-1959 og stemte i det Kirkelige Udvalg for det samme som J. Oskar Andersen. Foto: Indre Missions Tidende.

på betingelse af syndserkendelse, og at omvendelsen førte til vished om syndsforladelse.⁴⁵ Præcis tilsvarende skrev Indre Missions opkommende stjerne, Christian Bartholdy, i selve bladet Tidehverv imod den i bladet rettede kritik af Indre Mission.⁴⁶ Det var Oskar Andersens overbevisning, at barthianerne havde skadet kirken, og i forbindelse med barthianeres og Tidehvervs kritik begyndte Oskar Andersen at forsvare

⁴⁵ *Kristeligt Dagblad* 7/7 1946.

⁴⁶ Larsen 2014, s. 494ff.

Indre Missions grundholdninger offentligt med navns nævnelse. Han deltog ifølge eget udsagn ikke gerne i offentlig debat, hvilket gjorde det så meget mere bemærkelsesværdigt, at han i 1937 forsvarede Indre Mission over for en kritik fra den unge teolog Regin Prenter i et studenterblad i København.⁴⁷ I 1946 forsvarede Andersen også Indre Mission mod anklagen for at være calvinsk.⁴⁸ Skellet inden for kirken selv, skellet mellem døbte, skellet mellem troende og ikke-troende måtte ifølge Andersen fastholdes, sådan som før pietismen og nu Indre Mission gjorde det. Tilsvarende havde pietismen og Indre Mission ret i at fastholde det anliggende, at nåden faktisk måtte modtages.⁴⁹ Den side af Oskar Andersens virke kom ikke frem i Michael Neiiendams store nekrolog,⁵⁰ men det hører med til billedet af ham.

Selv skrev Oskar Andersen i 1946: »Det er ikke Daaben alene, der er afgørende. Man maa ikke glemme Troen. For mig er der ingen Tvivl om, at det, der er i Vejen med Kirken i Dag, er dette, at man ikke tør tale om et Skel ... Men Skellet er der. I den Henseende staar jeg Indre Mission meget nær. Men saa er der andre Ting, der maaske skiller mig fra Indre Mission«. ⁵¹ Han nævner ikke selv, hvad der skilte, men i det følgende vil der blive givet nogle muligheder. Andersen talte til møder i forskellige kirkelige sammenhænge. At dømme efter mødeannoncer i Kristeligt Dagblad gjorde han det oftere i grundtvigske kredse end i Indre Mission. Det hang nok sammen med den forskellige kultur i de to store kirkelige retninger: Hos de grundtvigske var der stor efterspørgsel efter foredrag, hvilket var hans speciale, mens man i Indre Mission næsten kun lyttede til prædikener. Københavns Indre Mission, der var en selvstændig forening, var ude i en alvorlig krise i mellemkrigstiden, og derfor var den ikke inde i billedet på hans tid.⁵² Indre Mission var i praksis »landmissionen«, og kulturelt var der langt fra det højborgerlige Frederiksberg til jyske missionshuse, langt fra Oskar Andersens store interesse for kunst og teater til pietistisk prægede husmænd og fabriksarbejdere i Indre Mission. Det kan være med til at forklare, at han aldrig fik noget personligt og praktisk forhold til den kirkelige retning, han ellers hævdede at stå nær.

Måske var det derfor, han på et tidspunkt forsøgte at fremme tanken om en Fjerde Retning i dansk kirkeliv. Det gjorde han i 1910 en artikel

47 *Kristeligt Dagblad* 7/9 og 8/9 1937. *Kristeligt Dagblad* 18/6 1946.

48 *Kristeligt Dagblad* 26/7 1946.

49 *Kristeligt Dagblad* 16/12 1949.

50 Neiiendam 1960.

51 *Kristeligt Dagblad* 15/5 1946.

52 P. Holt: *Nød dem – Københavns Indre Mission 1865-1940*, København 1940, s. 192ff.

i *Teologisk Tidsskrift*, som han i øvrigt også var mangeårig medredaktør af.⁵³

Fjerde Retning

Den Fjerde Retning handlede for ham om en gruppe præster og lægfolk, der positivt ville fremme kristendommens sag. Grundtvigianismen kunne ikke løse tidens udfordringer, Kirkeligt Centrum kunne ikke få lægfolk med, og Indre Mission, der havde båret dagens møje og byrde ude på landet, havde ikke formået at nå de dannede i København. Derfor skulle der en Fjerde Retning til, der så virkeligheden og nutidens udfordringer i øjnene. I den retning var der aktiv og positiv religiøsitet, og det var præster som Olfert Ricard, C. Skovgaard-Petersen og H. Martensen-Larsen, han nævnte som bannerførere for den retning.⁵⁴ Oskar Andersen skrev engang, at »uden en virkelig menighedsbevidsthed er kirkens dage talte«⁵⁵ og i det, han kaldte Fjerde Retning, fandt han vist netop noget af denne virkelige menighedsbevidsthed, udformet på en måde, der passede bedre til bymiljøet end Indre Mission.

I Fjerde Retning var man også mere økumenisk indstillet, ikke så dogmatisk lutherske som en del præster i Indre Mission dengang var.⁵⁶ Det må have tiltalt Oskar Andersen, der anså en større kirkeenhed for at være en påtrængende opgave over for samtidens »Vantro og Kirkeligegyldighed«.⁵⁷ Han var da også engageret i den tidlige økumeniske bevægelse, som siden førte frem til Kirkernes Verdensråd.⁵⁸ Det fører over til at beskrive Oskar Andersens syn på det luthersk-konfessionelle.

På den ene side var Oskar Andersen kirkelig-luthersk-konservativ i sin kamp for at bevare folkekirken og skolen på evangelisk-luthersk grund. Sådan var han også på fakultetet, hvor teologisk konservative og teologisk liberale lærere stod over for hinanden. I Arboe Rasmussen-sagen var Oskar Andersen i mindretal på fakultetet (2 mod 4), men i

53 *Teologisk Tidsskrift*, 3. Række, 1. bind (1909-1910), s. 81-96. Larsen 2014, s. 379-387.

54 *Teologisk Tidsskrift*, 3. Række, 1. bind (1909-1910), s. 81-96.

55 *Kristeligt Dagblad* 29/5 1936.

56 Elith M. Olesens disputats *De frigjorte og trællefolket*, Frederiksberg 1996, har disse interne spændinger inden for Indre Mission frem til første verdenskrig som et hovedtema.

57 *Teologisk Tidsskrift*, 3. Række, 10. Bind (1919), s. 88f.

58 Andersen blev i 1932 medlem af den danske afdeling af Faith and Order, *Kristen Gemenskap* 1932, s. 89 og 162. Andersen deltog i Faith and Order-mødet i Edinburgh i 1937, *Kristeligt Dagblad* 11/6 1937.

1930'ernes strid om hans kollega A. Bentzen, der ville indføre historisk bibelkritik i en lærebog i kristendom for børn i folkeskolen, var Oskar Andersen og de andre konservative i flertal (5 mod 4).⁵⁹ Det siger også noget om hans konservative placering, at da han i 1919 forelæste i Oslo, var det ikke på universitetets Teologiske Fakultet der, men på Det Teologiske Menighedsfakultet, der stod på den konservative side i den norske kirkestrid.⁶⁰

På den anden side gik Andersen ikke ind for tanken om et dansk menighedsfakultet,⁶¹ og han var heller ikke luthersk-konfessionel i egentlig forstand. Han ville ikke finde sig i at blive beskyldt for »konfessionel chauvinisme«. ⁶² Amerikanske lutherske kirkers ortodokse rettroenhed var for ham en afvej. ⁶³ Han gik ind for et præsteløfte, men ikke sådan, at det skulle følges efter bogstaven. ⁶⁴ Hans ideal af lutherdom gav plads til både Niels Hemmingsens og Luthers syn på realpræsens og nadver.⁶⁵

Faktisk var Andersen overraskende kritisk over for Martin Luther, Luthers teologi og den lutherske reformationens betydning. Ved reformationen i Danmark var princippet om kirkens selvstændighed »ingenlunde bestridt«, men efterfølgende kom der i stigende grad statsindgreb i kirken og udslettelse af dens selvstændighed, fordi der var mangel på menighedsbevidsthed og lægmandsarbejde, hvilket igen gik tilbage til mangler i selve den lutherske kirkeopfattelse.⁶⁶ I jubilæumsåret 1936 opregnede han svagheder og fejl ved Martin Luther og arven fra Luther: Det var først 1800-tallet, der fik syn for lægfolkets praktiske betydning, for Ydre Mission, for kirkens sociale arbejde og for kirkens arbejde blandt børn.⁶⁷ Han kritiserede i 1946, at der ikke udgik social inspiration fra Luther – skulle man inspireres dertil, og det skulle man, så måtte man til Ny Testamente, ikke til Luther.⁶⁸ Og selv retfærdiggørelsen af tro, den lutherske kernelære, var han skeptisk over for, fordi

59 Grane, s. 514.

60 Lindhardt 1960, s. 102.

61 Lindhardt 1960, 134. *Kristeligt Dagblad* 7/5 1936.

62 *Kristeligt Dagblad* 29/5 1920.

63 *Teologisk Tidsskrift* 3. Række, 3. Bind (1911), s. 174.

64 *Kristeligt Dagblad* 24/11 1922.

65 Grane, s. 46.

66 *Kirke-Leksikon for Norden*, bind II, (1911), s. 718 (artikel: Reformationen i Danmark). Se også *Dansk Kirkeliv* 1938, s. 48, hvor han advarede mod »at glemme den kendelige Brøst baade ved Reformationstidens Kirkeopfattelse og ved dens mest ensidige Frelseslære«.

67 *Kristeligt Dagblad* 6/11 1936.

68 *Kristeligt Dagblad* 26/7 1946.

den ikke fremmede aktivitet. N.H. Søe så også en linje herfra og til det forhold, at flere af hans tungeste kirkehistoriske arbejder tematiserede fromhedslivet, ikke dogmatiske emner – som eksempel nævnes bogen om Holger Rosenkrantz den Lærde, der trods sit tilnavn var mere kendt for sin vægtning af fromhed frem for rettroenhed (1896).⁶⁹

Det var ikke det specifikt lutherske, men det grundkristelige, han efterspurgte. Det meldte han ud i 1929 som en hilsen til den forsamling af lutherske kirkefolk, der mødtes for at forene verdens lutheranere på det Lutherske Verdenskonvents møde i København.⁷⁰ Det lutherske samarbejde interesserede ham altså ikke så meget som den bredere økumeniske bevægelse. I Danmark var der en interesse for Luther, idet mange teologer uden for Tidehverv var optaget af den tyske Lutherrenæssances grundlægger Karl Holl,⁷¹ men denne nye interesse for Luther, der var fremstået før Tidehverv og var en slags parallel til Tidehvervs opgør, fik Andersen så ved samme lejlighed også lagt afstand til. Derfor ligner det også mere end en tanke, at da han stillede sig i spidsen for at få rejst et reformationsmonument mellem bispegård og domkirke i København, blev det ikke et monument med afbildning af Luther, men af reformationen som proces i Danmark.⁷² Det var de praktiske følger, ikke ideerne og teologiske detaljer, der skulle fejres.

I 1930'erne kom den internationale vækkelsesbevægelse, Oxford-gruppebevægelsen, til Danmark, og Andersen tog med til flere af dens arrangementer. Han var positivt indstillet, simpelthen fordi der her var kirkelig aktivitet, og fordi det var ved lægfolk.⁷³ Det lå hans hjerte nært, og så gjorde det ikke noget, at Oxford-gruppens teologi, hvis man kunne tale om en sådan, ikke var luthersk. Den mere luthersk-barthianske fløj i Indre Mission var derimod stærkt skeptiske over for Oxford-gruppebevægelsen,⁷⁴ så det var igen et eksempel på det forhold, der i sin tid havde fået Oskar Andersen til at føle behov for en »Fjerde Retning«. For Oskar Andersen handlede det mindre om dogmatik og mere om, at alle positive kræfter i kirken skulle stå sammen mod den kirkelige ligegyldighed. Sådan formulerede han sit ønske om en profil for *Kristeligt Dagblad* i 1936, da bladet netop havde løsrevet sig formelt fra Indre Mission og var begyndt at virke på en lidt bredere

69 N.H. Søes nekrolog i *Kristeligt Dagblad* 27/10 1959. Neiiendam, s. 10.

70 *Kristeligt Dagblad* 6/7 1929.

71 Larsen 2014, s. 494.

72 Nedergaard, bind I, s. 35f. 293.

73 *Kristeligt Dagblad* 7/5 1936.

74 Larsen 2014, s. 391-402.

kirkelig platform,⁷⁵ og det kan nok siges at sammenfatte hans egen almene position: Alle positive kræfter skulle stå sammen i kirken mod den kirkelige ligegyldighed.

Hvad han havde af tillidsposter inden for frivilligt kirkeligt arbejde, var typisk også foretagender, der arbejdede på bredere folkekirkelig basis med bestyrelsesmedlemmer fra forskellige kirkelige retninger. Det gjaldt Valdensermissionen, Dansk-Islandsk kirkesag og det Økumeniske Fællesråd.⁷⁶

Nye toner i efterkrigstiden

På baggrund af det ovenstående var det bemærkelsesværdigt, at han i 1951 udtalte: »Jeg er paa en vis Maade indremissionsk, paa en vis Maade grundtvigiansk, men barthianer er jeg ikke«. ⁷⁷ Hvor kom det grundtvigianske lige fra? Hvad var der sket i mellemtiden, fra 1946-1951?

Der skal her fremsættes tre forslag til, hvad der kan have fået ham til pludselig at forstå sig som lidt grundtvigiansk. For det første var dansk kirkeliv i det hele taget på vej i en mere grundtvigsk og tidehvervsk retning i efterkrigstiden, ikke uden forbindelse med besættelsestidens nationale samling.⁷⁸ Dertil kom Nordentoft-sagen, der handlede om en ugift gravid kvindelig skoleinspektør, der ønskede at føde og opdrage sit barn uden nogen far, mens hun fortsatte som skoleinspektør. Sagen vakte bred modstand i kirkelige kredse, der ville have hende fjernet fra den offentlige – kristne – skole, hvor hun var et dårligt forbillede for eleverne i moralsk henseende. I denne forbindelse er det vigtigt, at de officielle grundtvigske talsmænd også engagerede sig i modstanden mod Nordentoft.⁷⁹ I den sag har Oskar Andersen altså kunnet se de grundtvigske som forbundsfæller i kampen for at opretholde en kristen moral og en kristen dansk folkeskole. Tilbage i 1920 havde han udtalt sig mod et begreb, han kaldte »løbske grundtvigianere«. ⁸⁰ Måske har han efter Nordentoft-sagen ikke længere set på grundtvigianere som særligt »løbske«. En tredje mulig forklaring på hans tilnærmelse til de grundtvigske var sagen om de kvindelige præster. Oskar Andersen var tidligt ude med den melding, at han – ligesom fakultetet i øvrigt – ikke så noget teologisk problem i, at kvinder virkede som præster.⁸¹

75 Larsen 2014, s. 415-427.

76 *Kristeligt Dagblad* 24/11 1903.

77 *Kristeligt Dagblad* 15/5 1951.

78 Larsen 2014, s. 9. 162f. og 498-501.

79 Larsen 2014, s. 269-278.

80 *Kristeligt Dagblad* 23/4 1920.

81 *Kristeligt Dagblad* 21/1 1919.

Men praktisk ønskede han det ikke, og fik det forhindret politisk i 1919.⁸² Det var slet ikke en sag, der skulle fremmes af politikerne uden om kirken selv.⁸³ Han var af kirkepolitiske grunde imod, at Rigsdagen fik loven om kvinders adgang til præsteembedet gennemført i 1947, og han så en række praktiske vanskeligheder («Mine betænkeligheder ved Ordination af Kvinder er altsaa af praktisk Art, men unægtelig af Vægt»⁸⁴), men teologisk havde han ingen indvendinger. I 1948 skrev han: »Naar nu Forholdene har givet os et kvindeligt Præsteembede, bør man ikke bekæmpe det med Grunde, som hører en tilbagelagt Fortid til, men bruge det med Tak, selvom man er utilfreds med, at Rigsdagen ved Behandlingen af Lovforslaget atter viste sin Ringeagt for den desværre ufuldkomne Repræsentation, vor Kirke besidder».⁸⁵ De grundtvigske havde heller ikke indvendinger mod kvinder som præster omkring 1947-1948, for da var modstanden stort set borte i grundtvigske kredse. Derimod havde Indre Missions formand, Christian Bartholdy, kæmpet en hård kamp i offentligheden, både i 1947, 1948 og ved efterfølgende bispevalg, imod tanken om kvindelige præster.⁸⁶ Dette store stridsemne kan således også have været medvirkende til, at Oskar Andersen pludselig i 1951 kaldte sig grundtvigiansk »paa en vis Maade«.

Fri folkekirke

Det var en rød tråd i hele Oskar Andersens virke, at han ønskede en mere fri og selvstyrende folkekirke inden for grundlovens rammer, altså ikke en adskillelse af stat og kirke, ikke nogen frikirke.⁸⁷ Han fandt det »højest utilfredsstillende«, at grundlovens løfte om en forfatningslov til kirken ikke var blevet holdt.⁸⁸ I en usædvanlig lang og grundig leksikonartikel om »Statskirke« skrev han, at Kirken som statskirke var underlagt en ukonfessionel og politisk valgt rigsdag og derfor levede i

82 *Kristeligt Dagblad* 7/4 1919. *Kristeligt Dagblad* 25/4 1919. *Kristeligt Dagblad* 25/7 1937.

83 *Kristeligt Dagblad* 3/4 1924.

84 *Dansk Kirkeliv* 1947, s. 73.

85 *Præsteforeningens Blad* 1948, s. 320. *Kristeligt Dagblad* 13/5 1948. *Kristeligt Dagblad* 15/5 1956.

86 Larsen 2014, s. 138-168.

87 Således i en udførlig anmeldelse af udenlandsk frikirkelig litteratur, *Teologisk Tidsskrift* 3. Række, 3. Bind (1911), s. 176. *Kristeligt Dagblad* 2/11 1916. I bladet *Kirken* blev han beskyldt for frikirkelige tendenser, se Lindhardt 1960, s. 95. I en kort periode syntes adskillelse af stat og kirke at være en politisk realistisk mulighed, men andre var mere varme for dette end Oskar Andersen, Trock s. 750.

88 *Kirke-Leksikon for Norden* IV, s. 329 (artikel: Statskirke).

»Tilstande, der kan blive farlige for K.n.s Liv«. ⁸⁹ Fordi der gik et skel gennem kirken, kunne man ikke have rigsdagen til at regere over kirken, for rigsdagsmedlemmerne var for ham ikke nødvendigvis kristne, bare fordi de var døbt. ⁹⁰ I forbindelse med en sag i Aalborg, hvor borgmesteren var menighedsrådsmedlem og samtidigt talte til Borgerlig Konfirmation, mente Andersen, at grundlaget for menighedsrådsloven var sprængt, og han kaldte på kraftige indgreb fra biskopperne. ⁹¹ Kirken stod historisk set stærkest, når den var fri og samlet, så det arbejdede han for, at den skulle blive. ⁹²

For en fri folkekirke havde kirkelige kommissioner i 1800-tallet, og igen 1904-1907 arbejdet, men arbejdet havde ikke fået politisk gennemslagskraft. Andersen var selv med i det omtalte kirkeudvalg af 1920, der var medvirkende til demokratisering på flere områder. Andersen stemte i udvalget for, at menighedsrådene, som man allerede havde, skulle være uden repræsentanter for kommunalbestyrelserne – og dermed rent kirkeligt valgte organer. ⁹³ Sådan blev det. Han stemte også for kirkelige provstiudvalg og bispevalg ved menighedsrådene, hvilket også blev gennemført, om end i en lidt anden form, end Andersen ønskede. Han fik ikke indført en valgforsamling ved bispevalg og heller ikke, at provstiudvalgene skulle have ansvar for mere end budgetterne, og at de skulle vælge provsten. ⁹⁴ Der lå også kirkepolitik bag, når han ved flere lejligheder fik spurgt menighedsrådene til råds, f.eks. om kvinder som præster, for derved ville han have det princip gennemført, at menighedsråd kunne spørges om anliggender, der vedrørte hele kirken, idet folkekirken på den måde fik etableret noget, der kunne ligne et »organ«. ⁹⁵

Det næste trin i en kirkeforfatning for en mere fri folkekirke ville være et egentligt valgt kirkeråd på landsplan. For at få dette gennemført gik han i 1928 sammen med sin gamle skolekammerat, den socialdemokratiske strateg Frederik Borgbjerg, om at få nedsat en kommission for at gennemføre en nyordning af forholdet mellem stat og kirke. ⁹⁶ Oskar Andersen blev selv medlem af udvalget og arbejdede her for to anliggender: at give kirken selvstyre i indre anliggender og at be-

89 *Kirke-Leksikon for Norden* IV, s. 411 (artikel: Superintendenten).

90 *Kristeligt Dagblad* 7/7 1946.

91 *Dansk Kirkeliv* 1934, s. 126. Om Aalborg-sagen, se Larsen 2014, s. 359-361.

92 *Kristeligt Dagblad* 22/10 1929.

93 Beretning 1922, s. 121.

94 Beretning 1922, s. 111f., 153, 158f.

95 Trock, s. 751.

96 Lindhardt 1960, 176-179. *Kristeligt Dagblad* 10/5 1936.

vare kirkens midler for kirkeligt arbejde.⁹⁷ Kommissionen arbejdede fra 1928-1940 og endte med et kirkepolitisk forslag, der ville give kirken indflydelse på indre anliggender. Andersen ville give både lægfolk og præster plads i kirkens ledelse, ikke blot biskopperne.⁹⁸ Da forslaget nåede frem til et egentligt grundlovsforslag i 1939, var det blevet reduceret til en høringsret for biskopperne forud for kirkelig lovgivning. Oskar Andersen var skuffet over, hvor lidt man i forslaget var nået i retning af kirkens frihed.⁹⁹ Og end ikke dette meget begrænsede forslag blev gennemført, idet det faldt knebent ved folkeafstemningen. I 1948 forsøgte det Konservative Folkeparti igen at få indført en kirkeforfatning, og Oskar Andersen var trods sin høje alder igen aktiv i dette til løb, der løb helt ud i sandet.¹⁰⁰ Han, der fik så mange æresbevisninger for sit faglige virke, var altså på tabernes side, når det gjaldt folkekirkens ordning.

Summery:

Johannes Oskar Andersen (1866-1859) served as a professor in Church History at the University of Copenhagen and besides that he was a member of the Danish Parliament for many years for the Conservative Party. In the Danish Lutheran Church he served as a board-member in his parish and in a number of national boards and committees as well. This article shows how important it was for him to work for more independence for the Danish Church of the state but in the end he lost the battle. It also demonstrates how he looked upon the three big parties and churchmanships within the church. *The Grundtvigian Party* worked for latitudinarianism and Andersen was in opposition to that, working for maintaining the Danish National Church and the public schools on a Lutheran foundation. *The Church Center Party* was characterized by Lutheran traditionalism and Andersen agreed with it in many ways. But when the leaders of the Church Center Party did not agree to work for a more independent church he lost his interest in that party. Instead he spoke more warmly of the *Inner Mission Party* which was characterized by a lot of church activities, run by lay people. The leaders of the Inner Mission Party voted like Andersen for a more independent church and

97 P.G. Lindhardt: »Et kirkepolitisk brev fra J. Oskar Andersen«, i *Kirkehistoriske Samlinger* 1975, s. 169f.

98 I *Dansk Kirkeliv* 1936 skrev Andersen en lang artikel om den danske kirkeordning i 1536 og fremhævede heri kirkens påtænkte frihed og lægfolkets påtænkte indflydelse og gjorde det »under Hensyn til aktuelle Forhold«, s. 40.

99 *Kristeligt Dagblad* 27/1 1939. 29/1 1939. 2/2 1939. 12/3 1939.

100 Larsen 2007, s. 49f.

when Andersen insisted of the necessity of a personal faith, he agreed with the Inner Mission. Still, Andersen did never get any close personal relationship to this movement that was strongest in the rural areas and pietistic in its outlook while Andersen was born into the upper class of Copenhagen and very interested in art and theaters. Andersen saw the outline of a *Fourth Party* in the church: A group that combined the missionary zeal of the Inner Mission with a more modern, urban and intellectual style like the Church center party. Andersen was more ecumenical in his views, not insisting on Lutheranism like the Inner Mission and he welcomed the Oxford Group Movement as it came to Denmark around 1935. After World War Two he spoke more positively about the growing Grundtvigian Party than ever, and that might have to do with the fact that Andersen supported the idea of female pastors theologically – like the Grundtvigians while the Inner Mission Party opposed the idea strongly with biblical arguments.